

Neke pretpostavke politologije socijalističkih poredaka

Ivan Prpić

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

U Jugoslaviji se posljednjih tridesetak godina nastoji afirmirati poredak socijalističkog samoupravljanja nasuprot državnom upravljanju zajednicom. Takvo razlikovanje ima svoje teorijske i historijske korijene u razlikovanju države i društva. U marksističkoj tradiciji, posebice u Engelsa, nema jasnog razlikovanja u tom pogledu: društvom se razumijevaju različiti sadržaji. Tek će politekonomijski definirano društvo biti shvaćeno kao proces čije dominantne odnose određuje robna proizvodnja. Država se pojavljuje kao sudac u konkurentnim odnosima članova društva, ona je nevladnik, općenita i javna. Socijalistička kritika polazi od pretpostavke suspendiranja robne proizvodnje, čime društvo iz procesa pretvara u stanje. Društvenost statičkog socijalističkog društva uspostavlja se izvana arbitrarnom i voluntarističkom akcijom političkog subjekta. Budući da se društvo nije uspostavilo kao proces objektivnih zakonitosti, ni ekonomija ni politička znanost ne mogu o njemu znanstveno suditi. Politologijska spoznaja socijalističkog društva je dakle nemoguća.

U središtu je ovih naših politoloških razgovora pitanje: kako rekonstruirati politički sistem socijalističkog samoupravljanja? Mislim, međutim, da bismo se najprije morali upitati: pod kojim pretpostavkama možemo kao politolozi govoriti o tomu kako *treba da* bude rekonstruiran politički sistem socijalističkog samoupravljanja? Prva je pretpostavka, dakako, da znamo kako *jest* konstruiran taj sistem i kako se on zbiva. Znamo li to i možemo li to u politologiji kakvu imamo zapravo znati? Uvodno bih i radi provokacije formulirao tezu: naša politologija ne može puno reći o zbilji našeg političkog sistema. U prilog ovoj tezi govore argumenti. Mi već četrdeset godina, prvo, živimo u poretku koji hoće ozbiljiti *društveno samoupravljanje* nasuprot *upravljanju društvom posredstvom države*, koje je upravljanje, kako se često tvrdi u ideologiji i našoj politologiji, svojstveno i građanskom društvu i »etatističkom socijalizmu«. Danas se, doduše, upravljanju društvom posredstvom države ideologijski suprotstavlja socijalističko samoupravljanje.

Ova je sintagma novijeg datuma. Ona je, nakon stanovitih rasprava, uvrštena u ideologijski rječnik tek nakon upozorenja Vladimira Bakarića krajem šezdesetih godina da u nas nije riječ o ostvarivanju društvenog samoupravljanja nego o ostvarivanju socijalističkog samoupravljanja. Od tada je napuštena sintagma »društveno samoupravljanje« koja je do tada izražavala programatski cilj SKJ kako je to jasno vidljivo i u Programu SKJ iz 1958. godine. Ne ulazeći ovdje u političke razloge odbacivanja sintagme »društveno samoupravljanje«, valja reći da ona znatno jasnije upućuje na ustrojstvo socijalističkog poretka u nas i upućuje na pretpostavke njegove znanstvene spoznaje. Ova sintagma, prije svega, iskazuje kako je u ovom socijalističkom poretku »društvo« subjekt uspostavljanja socijalističkog poretka. Jednoznačno određenje pojma »društvo« je otuda bitna pretpostavka poimanja zbivanja cijelog sistema. Što je, međutim, društvo koje u socijalizmu samo sobom upravlja? Koja znanost i na koji način treba da odredi pojam »društvo« koji bi bio podoban za spoznaju socijalističkih poredaka? Već površan pregled povijesti znanosti o društvu pokazuje, prvo, kako se tek krajem 18. i početkom 19. stoljeća počinje pojmovno razlikovati »društvo« od »države«. Ovo se razlikovanje ponajprije vrši u tzv. klasičnoj političkoj ekonomiji. Međutim, tek je Hegel, preuzimajući u bitnome političkoekonomsko poimanje društva, u svojoj filozofiji prava jasno pojmovno razlučio »građansko društvo« i »političku državu«. Zbog razloga u koje ovdje ne možemo ulaziti u drugoj polovici 19. stoljeća su u znanosti ispušteni atributi »građansko« i »političko«, te se uvriježio pojmovni par »društvo«-»država« kojim se izražava ustrojstvo čovjekova novovjekovnog opstanka. Istovremeno je Ferdinand Tönnies pojmovno razlučio »društvo« i »zajednicu«. I njegovo je poimanje društva u bitnome političkoekonomsko. To je, mislim, dovoljan razlog da se naznače osnovne značajke ovog poimanja društva.

Po ovom shvaćanju društvo je skup odnosa i ustanova koje uspostavlja ju pojedinci kao *privatni vlasnici* svoje osobe, sredstava za proizvodnju i rezultata rada nastojeći radom zadovoljiti svoje potrebe. Ovo je društvo rezultat raspada tradicionalnog, neposrednog, manje ili više prirodnog zajedništva i uspostavljanja individuuma kao ekonomijskog, pravnog i političkog subjekta. Privatizirane individuume i njihove radove povezuje, prije svega, proizvodnja za razmjenu uvjetovana uznapređovalom podjelom rada. Razmjena, odnosno tržište kao njezin institucionalni oblik, uspostavlja društvenost privatiziranih pojedinaca. Tržište nije tek *sredstvo* kojim »društvo« utemeljeno u nečemu drugom (rodovskim vezama, osjećaju nacionalne pripadnosti ili nekoj drugoj ideologiji) alokira različite elemente proizvodnog procesa. Kao medij ozbiljenja vrijednosti tržište *tvori* društvenost društva. Ova je društvenost *proizvedena* i *posredna*. Pojedini segmenti proizvodnog procesa i pojedinci se povezuju u društvo mimo volje članova društva. Povezanost u društvo je iznuđena »logikom« razmjenskog procesa. U ovom tipu društvenosti temelj je društvenosti *apstraktni rad*. Razmjena se, kao što je poznato, zbiva izjednačavanjem konkretnih radova posredstvom njihova obražaja u apstraktni rad. Pojedinac je pripadnik ovog društva kao apstraktni radnik. Društvo kao skup odnosa među apstraktnim radnicima je *radno društvo*. Društvo u kojemu se društvenost uspostavlja u obliku vrijednosti je *proces*. Dakako i prije uspostavljanja vrijednosti kao temeljnog oblika društvenosti proizvodnja se zbivala kao proces prisvajanja prirode radom.

Ovo je prisvajanje pojedinac obavljao unutar neke zajednice. Ali taj proces razmjene stvari između čovjeka i prirode ne uspostavlja društvo kao proces. Cijelo društvo prestaje biti stanje i postaje proces tek nakon što svi segmenti proizvodnog procesa — predmet rada, sredstva za rad, radna snaga i rezultati rada — postanu roba. Ovaj proces se zbiva po *objektivnim zakonitostima* koje mogu biti i jesu predmet znanstvene spoznaje.

Ovakvo društvo *nije* solidarna zajednica. Dapače, ono razara svako neposredno zajedništvo. Ustanovljujući konkurenciju i privatni interes svakog pojedinca kao temeljno načelo društvenih odnosa, te eksploataciju i ekonomske krize, ono zahtijeva uspostavljanje posebne sile koja može regulirati društvu imanentne sukobe. To je jedno od temeljnih izlazišta uspostavljanja posebnog aparata vlasti — države — koji jedini ima pravo legitimno rabiti silu prilikom rješavanja sukoba u društvu. Posebna su istraživanja potrebna kako bi se pokazalo zašto se i kako domašaj važenja ovako ustanovljenog aparata vlasti ograničava na teritorij koji nastanjuju etnički srodna plemena iako procesualnost društva *nije* ograničena ni teritorijalno, ni nacionalno ili etnički. Za ovu raspravu je važno istaknuti da se naznačeno konstituiranje društva kao posebnog procesa povijesno najprije zbiva unutar već ustanovljenih zapadnoevropskih apsolutnih monarhija. To znači da se društvo uspostavlja kao jedna od *sfera* cjeline zajednice. Ovim pojmom se označava sistem odnosa i institucija među pojedincima kao privatnim vlasnicima. Ti odnosi nastaju iz rada i posredstvom rada i regulirani su privatnim pravom. Istovremeno se, postupno, i država uspostavlja kao posebna sfera unutar zajednice. U ovoj su sferi odnosi ustanovljeni javnim pravom. Ovakvo konstituirano društvo iznudaže i način kako će država regulirati društvene sukobe. Upravo zato što društvenost tržišnog društva nije solidarna, uvjet je zbijanja društvenosti postojanje posebnog aparata vlasti koji će jamčiti jednaka prava svih članova društva. Taj aparat vlasti ne smije, međutim, biti jedan od neposrednih subjekata razmjene. On mora, da bi mogao jednako obavezivati sve članove društva, biti po konstituciji izdvojen iz procesa razmjene i djelovati po *drugoj logici* od sudionika razmjenskog društva. Ustanovljavanje ovog aparata za *zajednički* interes svih članova društva. Otuda država mora i djelovati po logici zajedničkog interesa. Društvo, prema tome, stvara državu kako bi upravljalo samo sobom, ali je ovo upravljanje *posredno*. Posrednost se očituje dvojako: prvo, u činjenici da država »izvana« intervenira u društvo, drugo, u činjenici da svaki posebni društveni interes da bi važio za cijelo društvo mora biti preobražen i iskazan u općenitom obliku. Nema potrebe da ovdje sada izvodim značajke političkog, posrednog upravljanja ovakvog društva samim sobom. Za naš je razgovor značajnija činjenica da socijalistički poreci bivaju uspostavljeni uvažavajući Marxovu kritiku ovog tipa društva. Otuda je nužno naznačiti osnovne značajke Marxova poimanja društva. Valja odmah istaknuti: u Marxovoj teoriji nije izvedeno posebno shvaćanje društva u socijalizmu. U njegovoj je teoriji izloženo tek kritičko poimanje kapitalističkog građanskog društva. Njegova je kritika tog društva bila »rukovodstvo za akciju« revolucionarnim subjektima koji su uspostavljali socijalistički poredak i samo je utoliko relevantna za određivanje pojma »društvo« kojim bi se iskazalo ustrojstvo socijalističkog portka.

Pojam »društvo« u Marxovoj i »klasičnoj« marksističkoj teoriji nije jednoznačno određen iako osobito u Marxovim djelima ima dosta metodičkih natuknica koje upućuju na njegovo shvaćanje društva. Ne bi bilo teško navesti citate koji bi pokazali kako Marx, Engels i Lenjin pojmom »društvo« označavaju raznovrsne tipove veza među pojedincima. Marksističko shvaćanje povijesti kao epohalno strukturiranog zbivanja je isto tako razlog više značnog određenja pojma »društvo«. Pa ipak, Marxova teorija omogućuje da se pojme bar pretpostavke pojma »društvo« kojima bi se izrazilo ustrojstvo socijalističkog poretka u kojemu se ozbiljuje društveno samoupravljanje. Prikazujući ustrojstvo i zbivanje kapitalističkog građanskog društva, Marx, s obzirom na sadržaj pojma, kritički preuzima političko-ekonomski pojam društva. I on to društvo poima kao radno društvo čija se društvenost uspostavlja posredstvom ozbiljenja vrijednosti na tržištu. Društvo kao proces se zbiva i po Marxovu sudu po objektivnim, općenitim zakonitostima koje važe uvijek i svagdje gdje se društvenost uspostavlja u obliku vrijednosti. Nasuprot klasičnoj političkoj ekonomiji Marx, međutim, nastoji pokazati kako se u ovom procesu nužno zbiva eksploatacija jednog dijela društva čiji je temelj prije svega kapital kao oblik privatnog vlasništva. On istovremeno pokazuje kako se ovo društvo uspostavlja »iza leda« njegovih sudionika i postaje samostalna sila koja podvrgava svoje članove. Otuda Marx smatra da ovaj tip društva mora biti prevladan socijalističkim društvom. U ovom društvu, koje je isto tako radno društvo, mora se ukinuti kapital kao temelj eksploatacije i proizvodnja vrijednosti (viška vrijednosti) kojom se uspostavlja posredna društvenost individua.

Svi socijalistički poreci su ustanovljeni uvažavajući ova dva Marxova temeljna kritička zahtjeva. Dvije su bitne posljedice ozbiljenja ovih Marxovih zahtjeva. Ukidanjem prava privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju ukida se društvo kao posebna, autonomna sfera unutar zajednice. Isto se tako ukida država kao posebna sfera zajedništva. Društvo se tako ustanovljuje kao jedinstven proizvodni totalitet. Ukidanjem robne proizvodnje i vrijednosti kao oblika društvenosti raskida se autonomno uspostavljanje društvenosti društva posredstvom tržišta. Time se zapravo ukida društvenost pojedinih segmenata proizvodnog procesa. Dapače, društvo prestaje biti autonoman proces koji ima svoje objektivne zakonitosti. Iako je društvo pojmljeno kao proizvodna zajednica, rad prestaje biti temelj društvenosti ovog društva. Socijalističko društvo se tako uspostavlja kao neradno društvo. Pa ipak, veza između podjelom rada osamostaljenih segmenata društva mora biti uspostavljena. Ona i biva uspostavljena posredstvom djelovanja revolucionarnog subjekta, odnosno posebnog aparata koji uspostavlja procesualnost socijalističkog društva. Socijalističko društvo je otuda kao proizvodna zajednica utemeljeno u proizvoljnosti »subjektivnog faktora«, »subjektivnih snaga«. Dapače, ove snage su, strogo govoreći, »društvo«. Budući da se društvenost socijalističkog društva i njegova procesualnost tek uspostavljaju djelovanjem »subjektivnih snaga«, ovo djelovanje nije ograničeno djelovanjem ekonomijskih zakonitosti. To djelovanje, proizvodnja i društvo su stoga bitno voluntaristički. To je jedan od razloga što politički ekonomisti ne mogu pružiti znanstveno utemeljene savjete koji bi pridonijeli prevladavanju krize postojećeg socijalističkog poretka uvažavajući njegovu posebnu logiku proizvodnje. Oni mogu, i to uglavnom čine, pokazivati što bi

trebalo činiti kad bi socijalističko društvo bilo uspostavljeno kao radno društvo i društveni proces. Ali »primjena« ovakvih mjera ekonomske politike u socijalističkom društvu uglavnom dovodi do »neželjenih posljedica«. Ekonomisti osim toga mogu, i to najčešće isto tako čine, pokazivati kako politički sistem, »politika«, »država« onemogućavaju uspostavljanje društva kao procesa i djelovanje tzv. objektivnih ekonomijskih zakonitosti. Pritom se najčešće predviđa da tzv. politika, politički sistem, država u socijalističkom poretku isto tako nisu posebna sfera koja djeluje primjereno drugačijoj logici i interesima od proizvodnih. Stoga se previđa činjenica da su država, partija itd. u socijalističkom društvu neposredno proizvodni, društveni činitelj. Nasuprot društvima koja su uspostavljena kao autonomna sfera u kojima država *intervenira* u društveni, pa i ekonomijski proces u socijalističkom poretku, tzv. politički faktor *djeluje kao poslovođa* koji neposredno organizira i omogućuje proizvodnju.

Znači li to da je politologija znanost koja može valjano spoznati ustrojstvo socijalističkih poredaka? Iskreno rečeno, dvojim. Jedna je od bitnih pretpostavki konstituiranja politologije kao znanosti bila ustanovljavanje države kao posebne sfere zajednice i uspostavljanje politike kao djelovanja utemeljenog u specifičnom racionalitetu. U poretku koji se uspostavlja bitno proizvoljnim djelovanjem »organiziranih« društvenih snaga ne može se spoznati posebna racionalnost tog djelovanja. Nije li to razlog što i naši politolozi postupaju poput ekonomista? Ili govore o nečemu čega nema — posebnih političkih procesa konstituiranja političke volje — ili govore što bi *trebalo* činiti na temelju spoznaja političkih procesa i funkcioniranja ustanova političkih sistema u porecima koji su ustanovljeni na bitno drugačijim pretpostavkama.

Moguće je, možda, pretpostaviti da se racionalnost djelovanja »organiziranih subjektivnih snaga« svodi na puko održavanje postojećeg poretka. Nisu li za spoznaju takve »racionalnosti« potrebne drugačije znanstvene metode i drugačiji pojmovni aparat od onoga koji je uvriježen u našoj politologiji?

Ivan Prpić

*POLITICAL SCIENCE OF SOCIALIST ORDERS: SOME
PRECONDITIONS*

Summary

A set-up of socialist self-management in contrast to the state management of the community has been promoted in Yugoslavia for the last thirty years. This difference has its theoretical and historical roots in a distinction between the state and society. The Marxist tradition, and in particular Engels, does not clearly distinguish these two conceptual pairs and understands the term society covers a variety of contents. Only society as defined by political economy will understand society as a process the dominating relationships of which are determined by the production of commodity. The state appears as judge in the competitive relationships between members of the society; the state is not an owner, it is general and public. Socialist criticism has as its starting point the assumption that commodity production will be suspended; this transforms society from a process into a condition (state). The social quality of a static socialist society is established from outside, through an arbitrary and voluntaristic action of a political subject. As such a society has not been established a process of objective laws, neither economy nor political science can make scientific judgements concerning it. A political knowledge of socialist society is impossible.